

УДК 32.12

Користін О. Є., д.ю.н., професор;
Лепський С. І., здобувач кафедри
економічної безпеки НАВС

Предмет фінансових розслідувань в системі правоохоронної діяльності

У статті аналізується точка зору вчених щодо місця, ролі, змісту та предмету фінансових розслідувань серед інших галузей знань. Проводиться порівняння щодо предмету фінансового контролю та фінансових розслідувань. Сформульовано визначення ключових понять.

Ключові слова: фінансові розслідування, фінансовий контроль, галузь знань, предмет, методологія.

В статье анализируется точка зрения ученых в отношении места, роли, содержания и предмета финансовых расследований среди других отраслей знаний. Проводится сравнение предмета финансового контроля и финансовых расследований. Сформулированы определения ключевых понятий.

Ключевые слова: финансовые расследования, финансовый контроль, отрасль знаний, предмет, методология.

This article analyzes the opinions of scientists about the place, role, content and subject matter of financial investigations, among other disciplines. A comparison on the subject of financial control and financial investigations. The definition of key concepts.

Keywords: financial investigations, financial control, discipline, subject, methodology.

Постановка проблеми. Сучасна практика протидії злочинності неможлива без активного використання економічних знань. В механізмі виявлення й розслідування економічних злочинів присутнє дослідження фінансової інформації, що характеризує злочинну діяльність. Так, на стадії виявлення злочинів використовується фінансовий моніторинг сумнівних фінансових операцій, проводяться дослідження (перевірки, ревізії) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. На стадії розслідування злочинів важливе значення має своєчасне призначення й проведення судово-бухгалтерських експертиз, залучення фахівця-економіста до проведення слідчих дій тощо. Фінансові розслідування займають свою відповідну нішу в правоохоронній діяльності та забезпеченні економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальність проблеми економічної безпеки як пріоритету державної політики вказують численні теоретичні дослідження й узагальнення як вітчизняних учених, зокрема таких, як: З. Варналій, Б. Данилишин, Я. Жаліло, А. Барановський, В. Бойко, В. Гець, О. Гойчук, Б. Губський, М. Корецький, В. Мунтян, О. Кириченко, Т. Ковальчук, Б. Пасхавер, Ю. Пахомов, П. Саблук, О. Скидан, Т. Тишук, В. Шлемко, Л. Яремко, так і зарубіжних учених – А. Алтухова, К. Баррета, І. Богданова, С. Глазьєва, А. Городецького, Ю. Одума, Г. Столярова, Н. Фурса та інших.

Намагання проаналізувати зміст фінансових розслідувань мало місце у роботах російських авторів: Н.А. Піменова [1, С.24-30], Е.А. Кондратьєвої, А.Р. Горюнова [2, С.20-23], а також А.В. Дєдкова [3].

Метою статті є проведення аналізу наукової думки щодо змісту фінансових розслідувань як окремої специфічної галузі знань.

Викладення основного матеріалу. На думку Н.А. Піменова «под финансовыми расследованиями как процессуальной деятельностью следует понимать сбор, закрепление, всестороннее рассмотрение, изучение существенных, имеющих значение

для дела обстоятельств совершенного нарушения, связанного с посягательством на отношения по формированию, распределению, перераспределению и использованию фондов денежных средств (финансовых ресурсов) субъектов экономических отношений» [4, С.25].

Об'єднавши у цьому визначенні певну «процесуальну діяльність», яка є поєднанням фінансового контролю та роботи правоохоронних органів, з одним із визначень фінансів, Н.А. Піменов уточнює, що, на його думку, є «порушенням у фінансовій сфері»: «Движение денег за рамками правового поля приводит к определенным нарушениям в финансовой сфере, и в этом случае мы можем говорить о финансовых правонарушениях и преступлениях. Движение денег за рамками правового поля, характеризующееся как общественно опасное деяние, будет являться финансовым преступлением и регулироваться нормами уголовного права. В то же время, как показывает практика, не все финансовые нарушения являются преступлениями и, соответственно, не могут сводиться только к уголовной ответственности. Значительная часть из них регулируется Налоговым кодексом; Таможенным кодексом; Бюджетным кодексом; Кодексом об административных правонарушениях; валютным законодательством и др.» [4, С.27].

Таким чином, Н.А. Піменов робить висновок, що предметом фінансових розслідувань є «фінансові правопорушення».

Такий підхід до фінансових розслідувань не може не викликати низки зауважень.

По-перше, що таке «грошові кошти в межах правового поля»? Н.А. Піменов не надає визначення цьому явищу. Якщо тлумачити використане словосполучення буквально, то таким рухом є розрахунки за допомогою «хавали» - низки посередників, які організують здійснення переказу грошових коштів поза банківською системою [5, С. 16].

Однак Н.А. Піменов має на увазі інше — організацію руху фінансових ресурсів з певними порушеннями законодавства. Виникає запитання: чи усі ці порушення входять до предмету фінансових розслідувань? Адже серед цих порушень може мати місце і помилка касира, який випадково не поклав до каси 500 грн., або помилка матеріально відповідальної особи, яка не повернула аванс у визначений термін.

З нашої точки, зору не можна погодитись з думкою про те, що фінансовий контроль і діяльність з притягнення порушників до адміністративної відповідальності є складовою частиною фінансових розслідувань. Для виявлення відкритого порушення норми немає потреби у високому рівні організації економічних знань і будь-яких особливих методик. Достатнім є використання класичних методів документального та фактичного контролю: арифметичної перевірки, формальної перевірки, співставлення документів, інвентаризації тощо. Абсолютно інша технологія необхідна у протидії злочинній діяльності, що здійснюється приховано, із значним викривленням інформації. У цьому випадку застосування вказаних методів фінансового контролю ефективного результату не дасть.

З іншої сторони, ізольовано від злочинної діяльності рух грошових коштів (наприклад, фінансування тероризму) може і не мати ознак порушення, однак це не виключає важливість їх проведення з точки зору виявлення та розкриття злочину.

У зв'язку з цим, очевидним є те, що предметом фінансових розслідувань не можуть бути «фінансові порушення».

По-друге, наскільки є правильною позиція про те, що фінансові розслідування - це процесуальна діяльність? Процесуальна діяльність визначається законом і є предметом, перш за все, юридичних наук. Більш того, є сумнівним об'єднання в одне ціле діяльності органів фінансового контролю та правоохоронних органів. Зазначені

види діяльності чітко розділені та регламентуються суттєво різними за змістом та завданнями нормативно-правовими актами.

По-третє, позиція Н.А. Піменова базується на знаннях юридичних, а не економічних наук. Він підкреслює, що «исследование данной темы дает возможность глубже уяснить признаки правонарушений и преступлений, совершаемых в финансовой сфере, уяснить смысл и содержание соответствующих норм уголовного и иного права и потому требует дальнейшего дискуссионного наполнения и научной полемики» [4, С.31].

Поряд з тим, ознаки правопорушень та злочинів, що вчиняються в фінансовій сфері, як і зміст відповідних норм кримінального чи іншого права є предметом виключно юридичних наук [6, С.45-56].

У випадку згоди з позицією Н.А. Піменова та прийняття тези про те, що фінансові розслідування – це процесуальна діяльність, в межах якої необхідно вивчати ознаки правопорушень і злочинів, на справді треба погоджуватись з тими науковцями, які не підтримують виділення цієї категорії в науці.

Стаття Е.А. Кондратьєвої і А.Р. Горюнова за багатьма позиціями пов'язана і підтримує точку зору Н.А. Піменова. Вони вважають, що фінансові розслідування необхідно розглядати як практичну (процесуальну) діяльність і як науковий напрям. Під фінансовими розслідуваннями як процесуальною діяльністю вони розуміють «сбор, всестороннее рассмотрение, изучение существенных обстоятельств совершенного нарушения в сфере денежных отношений, возникающих в процессе распределения и перераспределения стоимости валового общественного продукта и части национального богатства в связи с формированием, распределением и использованием фондов денежных средств» [2]. Як видно, основною відмінністю від визначення Н.А. Піменова є використання іншого визначення терміну «фінанси».

Під фінансовими розслідуваннями Е.А. Кондратьєва і А.Р. Горюнов розуміють напрям наукових досліджень, «в рамках которого исследуются нарушения в финансовой сфере, ставящее своими целями разработку эффективной методологии, методики профилактики, выявления и расследования указанных нарушений, а также рекомендаций по построению эффективной финансовой системы, в своей основе препятствующей совершению нарушений» [2, С.21].

У цьому визначенні проглядається, що поряд з юридичним напрямом (розробка ефективної методології, методики профілактики, виявлення і розслідування порушень у фінансовій сфері), до фінансових розслідувань як науки автори додають і економічний зміст (рекомендації щодо побудови ефективної фінансової системи, яка б запобігала вчиненню порушень).

Необхідно ще раз підкреслити, що у даному випадку, на наш погляд, відбувається певне змішування понять. Безспірно, вивчати фінансову сферу у протидії злочинності необхідно, однак таке вивчення не може бути орієнтованим виключно на порушення. Це лише частка (при тому не сама важлива) у протидії злочинності – визначити яка норма, наприклад, обліку порушена при вчиненні злочину та маскуванні його слідів.

Зміст певної господарської діяльності, яка негативно сприймається суспільством і є загрозою економічній безпеці держави, не обов'язково є порушенням норми законодавства. Наприклад, виведення активів за кордон може здійснюватись і в межах чинного законодавства, що регламентує фінансово-господарську діяльність, однак є реальною загрозою економічній безпеці держави у випадку непродуктивного виведення цих активів, приховування доходів від їх використання тощо. Наприклад,

навмисна реалізація продукції за заниженими цінами або закупівля сировини за завищеними цінами, або придбання послуг, котрі не виправдані економічною доцільністю тощо. Усі ці та багато інших дій призводять до негативних фінансових наслідків – зменшення активів, недоотримання коштів до бюджетів тощо.

У розвиток обґрунтування міждисциплінарного характеру фінансових розслідувань Е.А. Кондратьєва і А.Р. Горюнов розкривають їх «аспекти».

Економічний - виявлення економічного механізму вчинення порушень; оцінка шкоди наслідків конкретного порушення; розробка рекомендацій для усунення економічних причин порушень.

Юридичний – кваліфікація конкретного порушення; вивчення законодавства на предмет уникнення відповідальності за вчинення порушень тощо.

Криміналістичний - процес збору, закріплення і вивчення матеріалів (доказів порушень); методологія і методика збору, закріплення і вивчення матеріалів (доказів порушення).

Кримінологічний і психологічний - виявлення психологічних особливостей осіб, які вчинили порушення у фінансовій сфері; заходи профілактики порушень у фінансовій сфері.

На нашу думку, за такого підходу до розгляду фінансових розслідувань втрачається окремий та особливий предмет фінансових розслідувань, як наукового напрямку. У концепції Е.А. Кондратьєвої і А.Р. Горюнова предмет розпилюється за предметами інших наук. Так, кваліфікація діянь входить до предмету кримінального права; методика збору, закріплення і вивчення доказів - до предмету криміналістики та кримінального процесу; психологічні особливості злочинців - до предмету психології і кримінології.

З нашої точки зору, таке поєднання часток предметів інших наук, об'єднуючи їх гаслом боротьби з фінансовими порушеннями, має механічний характер, і користь такого поєднання для практичної діяльності та розвитку науки викликає обґрунтований сумнів.

Найбільш близьким до розуміння фінансових розслідувань як спеціалізованого на виявленні та фіксації фінансової складової протиправної діяльності економічного аналізу є позиція Т.М. Дмитренка [7].

Т.М. Дмитренко пропонує оригінальну концепцію, що базується не лише на принципах економічної науки, але й на значному філософському фундаменті. Згідно концепції Т.М. Дмитренка, предмет фінансових розслідувань – це «несоответствующая объективной природе права и этическим, нравственным нормам свободная разумная деятельность людей, связанная с неправомерным отчуждением собственности, созданной трудом человека с целью удовлетворения его потребностей» [7, С.4]. Якщо виключити з аналізу філософську складову, то саме він позиціонує фінансові розслідування як спеціалізовані економічні дослідження. У той же час методика проведення таких досліджень та її обґрунтування у значній мірі губиться за великим прошарком філософських категорій, що не мають прямого відношення до практичних задач спеціалізованого фінансового аналізу.

Необхідно також зазначити, що фінансові розслідування недоречно обмежувати неправомірним відчуженням власності, до предмету може входити фінансова складова і інших злочинів.

У зв'язку з розглянутими проблемами наукового аналізу фактично відсутні обґрунтовані аргументи проти зазначеної вище позиції про те, що фінансові розслідування є певним науковим фантомом, що не має життєздатності ні до практики, ні до

науки, оскільки явище, що стоїть за ним, вичерпним чином описано та розробляється в межах інших категорій економічних та юридичних наук.

Для спростування зазначеної точки зору доречним є розгляд питання: в межах яких сфер науки можуть досліджуватись питання по використанню знань прикладних економічних наук в практиці боротьби зі злочинністю?

З боку юридичних наук такими сферами можуть бути криміналістика, судова бухгалтерія та певним чином криминологія. З боку економічних наук – фінансовий контроль, економічна безпека, економічна теорія.

Вивчення цієї кореспонденції доречно розпочати з контролю, оскільки як сфера практичної діяльності фінансовий контроль є одним із самих близьких і певним чином родовим явищем.

В.М. Родіонова дає наступне визначення: «финансовый контроль – одна из функций системы управления финансовыми отношениями, основной задачей которой является отслеживание правильности функционирования этих отношений на уровне конкретного управляемого объекта с целью определения обоснованности и эффективности управленческих решений и степени их реализации, выявления отклонений, о которых целесообразно информировать органы, способные повлиять на улучшение ситуации» [8, С.16]. Сучасна теорія фінансів розглядає фінансовий контроль як форму реалізації контрольної функції фінансів, визначаючи його як сукупність дій та операцій з перевірки фінансових і пов'язаних з ними питань діяльності суб'єктів господарювання.

М.В. Мельник, у продовження даного визначення в практичній площині, конкретизує, що фінансовий контроль здійснюється шляхом перевірки спеціально уповноваженими органами дотримання учасниками фінансових, грошових, кредитних, валютних операцій вимог законодавства, норм і правил, встановлених державою [9, С.15].

Система контролю складається з трьох основних ланок: державного фінансового контролю, недержавного аудиторського контролю і громадського контролю. Діяльність суб'єктів цих ланок базується на єдиній методології. У цілому діяльність фінансового контролю спрощено можемо звести до наступної схеми: перевірка на дотримання/недотримання норми (правил) – виявлення і фіксації відхилень (якщо вони є) – інформування суб'єкта, який спроможний вплинути на покращання ситуації.

Наведені положення ілюструють відмінності фінансового контролю від досліджуваного виду діяльності. Перед фінансовими розслідуваннями не стоїть завдання охопити всю сукупність фінансових потоків і фінансової інформації на предмет перевірки дотримання встановлених норм і правил. Перед фінансовими розслідуваннями стоїть більш вузьке завдання – шляхом проведення спеціалізованого економічного дослідження виявити та зафіксувати фінансову складову злочинної діяльності. Ця складова є відмінною від тих відхилень, що виявляються під час фінансового контролю: особливою складністю, умислом на здійснення і приховування слідів протиправної діяльності. Все це передбачає наявність у фінансових розслідуваннях як особливої методики, так і активного використання в ході їх проведення додаткових джерел інформації: розширених баз даних (Держфінмоніторинг), результатів оперативного-розшукової діяльності, слідчих розшукових дій тощо.

У зв'язку з викладеним, до сфери знань суб'єктів, які проводять спеціалізовані дослідження входять знання про закономірності побудови фінансів при вчиненні чи фінансуванні злочинів та закономірностях викривлення фінансової інформації при вчиненні злочинів і

приховуванні їх слідів. Зазначені знання не можуть входити до сфери знань фінансового контролю як науки, оскільки не мають прямого зв'язку з фінансовим контролем як сферою практичної діяльності. Це положення багато чим пояснює відсутність у вітчизняній науці систематизованих знань за даним напрямом, у той час як стосовно відхилень від встановлених норм та правил напрацювань є достатньо [10, С.13-24].

Сформульована теза і її аргументація багато в чому протиставляються окремому науковому напрямку, яке з однієї сторони наділяє фінансовий контроль правоохоронними функціями, а з іншої – вводить до складу суб'єктів фінансового контролю правоохоронні органи [11, С.93]. При цьому, серед функцій державного фінансового контролю виділяють правоохоронну функцію.

На наш погляд, вважати, що сучасна система фінансового контролю в Україні має правоохоронні функції є тотожним тому, що правоохоронні органи при виявленні та розслідуванні злочинів в сфері економіки здійснюють фінансовий контроль, і не коректно.

Сучасна вітчизняна система права та органів державної влади побудовані за іншими принципами. Лише правоохоронні органи наділені функцією з виявлення і розслідування злочинів. Контролюючі органи при виявленні інформації про злочин зобов'язані передати ці матеріали до правоохоронних органів. У свою чергу, правоохоронні органи не орієнтовані в загальному на пошук порушень фінансової дисципліни методами фактичного і документального контролю, а працюють з використанням наданого інструментарію оперативно-розшукових заходів та слідчих розшукових дій в іншій зоні відповідальності – боротьбі зі злочинністю.

З цього приводу цікавим є приклад оцінки ситуації в Російській Федерації. Достатньо переконливим аргументом є точка зору останнього керівника податкової поліції Російської Федерації М.Е. Фрадкова, яка кардинально змінилася в перспективі порівняно з початковим періодом. На початку, вступу в посаду керівника правоохоронного органу, маючи досвід економічної діяльності, М.Е. Фрадков вважав, що потрібно «результативно встроить службу в создающуюся систему государственного финансового контроля, расширить рамки ее деятельности, уделить большее внимание вопросам репатриации валютной выручки, вопросам усиления банковского, финансового контроля, контроля в области страховой деятельности» [12].

Поряд з тим, з часом, вивчивши специфіку діяльності податкової поліції, він змінив точку зору – ефективність почала оцінюватися підвищенням якості оперативно-розшукової діяльності, підвищенням ролі аналітичної роботи, а також розробкою нового спеціалізованого економічного напрямку, зокрема, судово-економічної експертизи.

У своїй діяльності правоохоронні органи можуть використовувати матеріали фінансового контролю, звертатися із запитом про проведення перевірки (ревізії) до органів державного контролю, а також самостійно застосовувати методики контролю. Дія таких методик має обмежений характер та стосовно злочинів, що характеризуються простим способом вчинення (без приховування або непрофесійним приховуванням слідів). Так, не потребує складної методики дослідження фінансової інформації у розслідуванні простих податкових злочинів або розкрадання, які вчиняються шляхом викривлення даних у пов'язаних документах. Для розкриття такого злочину достатньо співставити декілька документів і провести допит для доказування навмисних дій.

У той же час, говорити про ефективність боротьби з податковими злочинами, розкраданнями – гарантія забезпечення економічної безпеки держави – не розуміти всієї глибини криміналізації економічних відносин.

Представники організованої та професійної економічної злочинності уникають відповідальності перед законом, так як вчинювані ними злочини характеризуються високою латентністю і виявити їх методами фінансового контролю досить важко, а почасти неможливо. Необхідно застосовувати спеціальні методики, про що ми зазначили, використовувати розширені бази даних, ефективно проводити оперативно-розшукові заходи та слідчі розшукові дії, активно задіювати весь інструментарій.

Висновки. Таким чином співставляючи поняття «фінансовий контроль» та «фінансовий розслідування» коректним буде наступне порівняння. Як фінансовий контроль виник в надрах бухгалтерського обліку, увібрав в себе та синтезував його досягнення у сфері контролю економічної діяльності, так і фінансові розслідування багато чим увібрали та використовують методи контролю, але виступають вже як окрема галузь знань, що має свій предмет, метод та специфічні методичні прийоми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пименов Н.А. Финансовые расследования: основные подходы // Вестник Финансовой академии. - 2003.- № 1 (25). - С.24-30.
2. Кондратьева Е.А., Горюнов А.Р. К вопросу о выработке научного определения финансовых расследований // Вестник Финансовой академии. - 2003.- № 1 (25). - С.20- 23.
3. Дедков А.В. Вопросы формирования института финансового расследования // Финансовый менеджмент. - 2004. - № 2.
4. Пименов Н.А. Финансовые расследования: основные подходы // Вестник Финансовой академии. - 2003.- № 1 (25). - С.25.
5. Робинсон Дж. Всемирная прачечная: террор, преступления и грязные деньги в оффшорном мире. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. С. 16.
6. Финансовое право для экономических специальностей: учебник / под общ. Ред. Проф. С.О. Шохина. - М.: КНОРУС, 2006. С. 46-56.;
7. Дмитренко Т.М. Финансовые расследования. Учебно-методический комплекс. Для студентов V курса Института экономической безопасности, обучающихся по специальности 06.04.00 «Финансы и кредит». — М.: Финансовая академия при Правительстве РФ, 2004.
8. Родионова В.М., Шлейников В.И. Финансовый контроль: Учебник. - М.: ИД ФБК- ПРЕСС. 2002. С. 16.
9. Мельник М.В., Пантелеев А.С., Звездин А.Л. Ревизия и контроль: Учебное пособие/Под ред. проф. М.В. Мельник. -М.: ФБК-ПРЕСС, 2004. С. 15.
10. Крикунов А.В. Сущность, организация и перспективы финансового контроля в Российской Федерации: Дис. ... докт.экон.наук, Спб. -2001. С. 13-24.
11. Степашин С.В. и др. Государственный финансовый контроль: Учебник для вузов,- СПб.: Питер, 2004. С.93.
12. Хахиани К. ФСНП больше не “молотит” количество дел (интервью с М. Фрадковым) // Ведомости от 14 марта 2002 г.